

УДК 93/94:305+314/16

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-12\(30\)-1531-1547](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-12(30)-1531-1547)

Кузьмінець Наталія Петрівна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, Факультет історії і міжнародних відносин, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, <https://orcid.org/0000-0001-9939-2451>

Стрілюк Олена Борисівна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин, заступник директора Навчально-науковий інститут історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського з наукової роботи, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, <https://orcid.org/0000-0002-5278-5263>

Павленко Людмила Анатоліївна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин, Навчально-науковий інститут історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, <https://orcid.org/0000-0003-0238-7168>

ЖІНКИ І ВІЙНА: ІСТОРІЯ ВИСВІТЛЕННЯ (В НАУКОВИХ ПРАЦЯХ, МИСТЕЦТВІ, МЕДІА)

Анотація. Роль жінок у війні завжди була значною. Однак наукове, мистецьке та медійне висвітлення даної тематики тривалий час залишалося недостатнім, суттєво поступаючи аналогічному віддзеркаленню чоловічого досвіду війни.

Жінки виконували й виконують різноманітні ролі на фронті та в тилу: від снайперок, артилеристок, операторок дронів і волонтерок до медсестер, куховарок і прибиральниць. Також на їхні плечі лягає тягар вирішення побутових питань, виховання дітей, догляд за хворими, старими родичами, домашніми улюбленцями тощо. При цьому чимало жінок мають активну громадянську позицію, беруть участь у місцевому самоврядуванні, волонтерських та громадських ініціативах. Також під час війни жінки є особливо вразливою категорією, потерпаючи від гендерного насильства, злочинів сексуального характеру, економічної вразливості.

Зазвичай наукові дослідження про війну зосереджувалися переважно на військових кампаніях та політичних лідерах чоловічої статі, приділяючи

жінкам лише незначну увагу. Жінок часто зводили до ролі жертв війни або пасивних учасниць. Сучасні наукові розвідки демонструють зростання інтересу до вивчення ролі жінок у війні. Історики, соціологи та дослідники гендерної проблематики все більше уваги приділяють різноманітним аспектам жіночого досвіду війни: від участі у бойових діях до переживання наслідків конфлікту. Дослідження охоплюють широкий спектр тем, зокрема: жінки як учасниці бойових дій; як медичні та соціальні працівниці; як активні учасниці антивоєнних рухів; довготривалі наслідки війни для жінок.

У художній літературі жінки переважно зображені як жертви, героїні, а також як активні учасниці історичних подій. В образотворчому мистецтві жінки часто показані в якості символів страждання та втрати, але також сили та стійкості. Кіно є потужним інструментом для популяризації певних уявлень про війну та роль жінок у ній. Хоча жіночі ролі в кіно часто є стереотипними, деякі фільми пропонують більш складні та багатогранні образи жінок.

Медіа відіграють важливу роль у формуванні громадської думки щодо війни та ролі жінок у ній, вони зосереджуються на емоційних аспектах жіночого досвіду війни, але також можуть надавати аналітичні матеріали про причини та наслідки конфліктів. Соціальні мережі дозволяють жінкам створювати власні наративи та виходити за межі усталених медійних стереотипів.

Ключові слова: війна, гендерна історія, жінки, наукові праці, медіа, мистецтво.

Kuzminets Nataliia Petrivna PhD in History, Associate Professor (Ukraine), Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, <https://orcid.org/0000-0001-9939-2451>

Striliuk Olena Borysivna PhD in History (Candidat of Historical Sciences), Associate Professor, Associate Professor of the Department of World History and International Relations, Vice-director of O. M. Lazarevsky Educational and Research Institute of History, Social Sciences and Humanities for Research, T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium», <https://orcid.org/0000-0002-5278-5263>

Pavlenko Liudmyla Anatoliivna PhD in History (Candidate of Historical Sciences), Associate Professor, Associate Professor of the Department of World History and International Relations, T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium», <https://orcid.org/0000-0003-0238-7168>

WOMEN AND WAR: A HISTORY OF ILLUMINATION (IN SCIENTIFIC WORKS, ART, MEDIA)

Abstract. The role of women in war has always been significant. However, scientific, artistic and media coverage of this topic has long remained on the margins, significantly inferior to similar studies and representations of the male experience of war.

Women have performed and perform various roles on the front and in the rear: from snipers, gunners, drone operators and volunteers to nurses, cooks and cleaners, covering almost the entire spectrum of war. They also shoulder the burden of solving household issues, raising children, caring for sick elderly relatives, pets, etc. At the same time, many women take an active civic position, participating in local government, volunteer efforts, and community initiatives. Also, during war, women are a particularly vulnerable category, with regard to gender-based violence, sexual crimes, and economic vulnerability.

Traditionally, scholarly research on war has focused primarily on military campaigns and political leaders, with little attention paid to women. Women have often been reduced to the role of victims of war or passive participants. Modern scholarly research has shown significant progress in studying the role of women in war. Historians, sociologists, and gender researchers are increasingly paying attention to the diverse aspects of women's experiences of war, from participating in combat to experiencing the consequences of conflict. Research covers a wide range of topics, including: Women as combatants; as health workers and humanitarian workers; as caregivers of families and communities; as active participants in anti-war movements; and the long-term effects of war on women. In fiction, women have been predominantly portrayed as victims, heroines, and as active participants in historical events. In the visual arts, women have often been depicted as symbols of suffering and loss, but also as symbols of strength and resilience. Cinema is a powerful tool for promoting certain ideas about war and the role of women in it. While female roles in cinema are often stereotypical, some films offer more complex and multifaceted images of women.

The media play an important role in shaping public opinion about war and the role of women in it. The media often focus on the emotional aspects of women's experiences of war, but can also provide analytical materials on the causes and consequences of conflicts. Social media allows women to create their own narratives and go beyond established media stereotypes.

Keywords: war, gender history, women, scientific works, media, art.

Постановка проблеми. Вивчення історії жінок в Україні продовжується, незважаючи на серйозні труднощі, пов'язані з російсько-українсь-

кою війною. Російсько-українська війна, а особливо повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 р., ще більше актуалізували науковий, мистецький та медійний виміри жіночого досвіду війни, стратегій виживання, боротьби та травматичних наслідків. Війна стала каталізатором для обговорення ролі жінок у конфлікті, викликів та можливостей.

Незважаючи на значну роль жінок під час воєн та військових конфліктів, їхній досвід часто залишався поза увагою дослідників, узагальненим або ідеалізованим/стигматизованим. Наявний пласт наукових праць, мистецьких творів і медійних продуктів, присвячених війні, традиційно фокусувався на чоловічому досвіді. При цьому жінкам відводилася зазвичай роль пасивних жертв або другорядних персонажів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті нашого дослідження важливо звернутися до наукових напрацювань, які охоплюють різноманітні вектори жіночого досвіду, пов'язаного з війною. Насамперед йдеться про дослідження ролі та місця жінок в роки Першої та Другої світових воєн.

Специфіка досвіду жінок Центральної та Східної Європи часів Другої світової війни стала предметом наукового вивчення окремих українських та закордонних дослідників і дослідниць. У результаті їхніх розвідок були проаналізовані маловивчені проблеми перебування жінок у військовому полоні, життя на окупованих територіях та примусова праця; насильство над жінками та співучасть жінок у воєнних злочинах; повоєнні аспекти репрезентації жіночого досвіду у науковому та суспільному дискурсах. Науковці прагнули вийти за межі стереотипних уявлень «зрадниця-жертва-героїня» та продемонструвати якнайширший спектр жіночого повсякдення у всій його суперечливості та парадоксальності [1].

Колективна монографія «Жіночі виміри минулого: уявлення, досвіди, репрезентації» хронологічно охоплює події кінця XVII – початку XXI ст. Авторський колектив спирається на фольклор, епістолярії, художню літературу, кіномистецтво та візуальну творчість і розглядає професійне зростання жінок, форми їхньої організації та (само)репрезентації; взаємодію з владними колами; діяльність у діаспорі та у нонконформістському русі. Також зосереджено увагу на гендерно-обумовленому насильстві [2].

Наукова розвідка Яременко К. висвітлює жіночу підтримку економіки країн під час Першої світової війни (Великої війни); теми «Жінки на фронті. Страх маскулінізації», «Жіночий патріотизм і пацифізм» та ставить питання: наскільки війна сприяла емансипації жінок [3]. Байдак М. на прикладі Галичини 1914–1921 рр. вивчала повсякденні практики жінок в умовах війни, їхнє ставлення до владних інституцій, розуміння війни та емоційний стан [4]. Проблеми міжнародної правової основи питань захисту

прав жінок в умовах війни, гендерно зумовлене насильство як інструмент ведення війни стали предметом наукової уваги Чупіс А. [5].

Загалом, проблематика жіночого досвіду війни є темою мало вивченою, особливо щодо сексуального насильства над жінками, катувань, участі у бойових діях, емоційно-психологічного стану та соціальної захищеності/незахищеності жінок-матерів, жінок-вдів.

Мета статті полягає в аналізі висвітлення проблеми жіноцтва в умовах російсько-української війни крізь призму віддзеркалення даної теми у науковому, медійному та мистецькому дискурсах. Така комплексна візія дозволить, на наш погляд, окреслити перспективу вивчення жіночого досвіду війни в його різноманітті та репрезентації в суспільстві й соціумі, а також надасть можливість використовувати конкретні кейси для повоєнної відбудови та розвитку жіночого активізму. Для цього була проведена наукова розвідка, яка охопила широкий спектр джерел (наукові праці, літературні твори, кіно, медіа) та дозволила виявити закономірності та тенденції у висвітленні жіночого досвіду війни.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає Яременко К., «війна – це передусім випробування, як для солдатів, так і для цивільних, як для чоловіків, так і для жінок, але ці випробування розподілені нерівномірно. Населення захоплених територій завжди зазнає втрат і страждань – спалені будинки, масові страти, зґвалтування. Війна змушує тікати населення, і потік біженців передусім складається з жінок і дітей» [3]. Однак у нашому суспільстві, за твердженням дослідниць гендерної історії, сформувалися певні стереотипи сприйняття жінок та їхнього місця в суспільних, соціальних, політичних, економічних процесах тощо. Зокрема, Кісь О. на початку 2000-х рр. проаналізувала образи Жінки, що сформувалися в масовій культурі другої половини ХХ – початку ХХІ ст.: Берегиня, Барбі, Ділова Жінка, Феміністка. Дослідниця говорить про образ Берегині як про «сконструйований цілком штучно на самому початку незалежності. <...> ця ідея і сам образ Берегині – символ жінки-матріарха – здобули значну популярність і почали використовуватись не лише письменниками чи публіцистами, але й пропагуватись громадськими й політичними діячами» [6]. Образ Берегині сприймається як Універсальна Мати для народу, нації, держави. Іншим полюсом стереотипів про жінок є образ Барбі як об'єднаний «образ жінки, спосіб життя якої нагадує нарцисичне існування гарної та дорогої ляльки» [6]. Образ Ділової Жінки також вкрай стереотипізований через розуміння жінок-підприємець виключно як годувальниць і заробітчанок, які вимушені проявляти ділову активність, щоб прогодувати сім'ю. Щодо образу Феміністки, то, як вказує дослідниця, «стереотипне уявлення про феміністку як мужеподібну, грубувату, статево невдоволену, озлоблену й

агресивну, схильну до сексуальних збочень чоловіконенависницю все ще є характерним для значної маси жіноцтва» [6]. Філоненко С. у 2015 р. доповнила цей перелік стереотипних образів жінок, додавши Попелюшку (завжди в хорошому настрої, приємна та прекрасна, заслуговує на «принца»), Гламурну дівулю (героїня глянцевого видання), Жінку-стерво (суміш Барбі та Гламурної дівулі), Супержінку (почерпнуто з коміксів), Космо-жінку (незалежна жінка урбаністичної культури), Мілітарну жінку (жінка-воїн) [7]. В умовах російсько-української війни особливо актуалізувався образ Мілітарної жінки.

Наукове висвітлення жіноцтва в умовах російсько-української війни.

Кірюхіна М. та Хомяк О. розглянули подвиги жінок України в роки Другої світової війни та у російсько-українській війні, зокрема – й після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р. Особливий акцент зроблено на впливі війни на морально-психологічні якості жінок, на розкриття до того не відомих і їм самим можливостей їхньої поведінки та реакції на травматичні події, «війна навчила їх виживати, коли чоловіки на фронті, підіймати дітей, а багатьом з них довелося брати до рук зброю і йти на фронт захищати рідну країну» [8, с. 62]. Зокрема, станом на 2017 р., у російсько-українській війні з боку України воювали близько 14 тисяч жінок. Значно розширився й спектр професійних можливостей для жінок у збройних силах. Жінки обіймають посади танкісток, артилеристок, виконують завдання у глибоководному військовому дайвінгу. Є жінки й серед офіцерського складу ЗСУ та серед здобувачів військових спеціальностей [8, с. 65]. Протягом 2014–2021 рр. «302 жінки-воїни були відзначені державними нагородами, понад 4,5 тисячі нагороджено відомчими та іншими відзнаками» [8, с. 66]. 12 березня 2022 р. сержанту Інні Дерусовій посмертно присвоєно звання Герой України [8, с. 66]. Автори статті також наводять ще чимало прикладів героїчної військової служби українських захисниць, зокрема медичних працівниць, волонтерок та журналісток, чимало з яких, на жаль, загинули під час ведення бойових дій.

Сморжевська О. у 2015 р. опублікувала невеличку розвідку, присвячену жінкам, чия інформаційно-просвітницька діяльність на початковому етапі війни стала важливим джерелом інформації про події «звідти», з територій, охоплених війною. Йдеться про блогерку та юристку Олену Степову, яка, проживаючи на сході України, на власні очі спостерігала зміни у свідомості людей, викликані впливом російської пропаганди, відстежувала початок сепаратистських настроїв серед населення. У своїх соціальних мережах вона у гумористичному форматі (насправді, за ним

ховався біль і відчай від усього, що відбувалося, та безсилля змінити ситуацію) змальовувала події на своїй малій батьківщині. Потім її дописи лягли в основу двох книжок, які допомагають осмислити, а що ж ми взагалі знали про життя цього регіону, його історію та настрої людей, особливо отруєних російською антиукраїнською пропагандою. Наприклад, як згадувала Олена Степова, у 2010 р. її донька прийшла зі школи 1-го вересня і принесла подарований від партії регіонів щоденник, на якому була зображена карта України без Луганської та Донецької областей. Тоді це сприйняли як одрук, просто посміялися та ручкою домалювали відсутні території. Також у публікації згадана письменниця, журналістка, історикinja Олена Стяжкіна, яка вивчала соціологічні та культурні складові історії Донбасу, наполягає на наступних тезах. По-перше, як свідчать соціологічні дані, Донбас – це однозначно Україна. По-друге, Донецька та Луганська області – це українські села, які не вдалося знищити й зросійщити попри десятиліття відповідної наполегливої політики. Навіть Голодомором не домоглася радянська влада винищення українського села на сході України. По-третє, це – європейські міста, принаймні такими вони були до 2014 р., особливо Донецьк. І Олена Степова, й Олена Стяжкіна одностайні у тому, що саме злидні, безробіття, щедро приправлені російською пропагандою, створили необхідний ґрунт для тих трагічних подій, які розгорнулися на сході України навесні 2014 р. [9].

Жіночий досвід війни також вивчається у межах різноманітних науково-дослідних проєктів. Серед них – проєкт «Жінки та війна», який передбачав проведення низки глибинних інтерв'ю з жінками, які мали різні досвіди проживання війни. Збір даних проводився протягом січня-травня 2017 р. на підконтрольних та непідконтрольних територіях Донецької та Луганської областей. У процесі дослідження було опитано 69 жінок від 18 до 56+ років. 20 інтерв'ю були записані у Слов'янську, Северодонецьку та Рубіжному; 24 – у Донецьку, Луганську, Ясинуватій, Макіївці, Антрациті; 25 – із жінками ВПО. Проєктом керувала Міхеєва О. у співпраці з Мироновичем Д., Козловою І. та Середою В. Як зазначено у звіті проєкту, «на відміну від подій Другої світової війни, вивчення яких відбувається у діахронній перспективі, сучасна ситуація вимагає додаткового залучення і синхронного виміру, спроби погляду на ситуацію окупації «зсередини» безпосередніми учасницями, коли йдеться про й досі не деокуповані частини Донецької та Луганської областей. В означених інтерв'ю відображено погляди та повсякденні досвіди жінок, що перебувають або перебували на окупованих територіях, які намагаються певним чином впорядкувати та інтерпретувати власний досвід, пов'язаний із повсякденними практиками виживання, переоцінкою колишніх цінностей та потреб,

змінами гендерних ролей та відносин у кризовій ситуації воєнного конфлікту» [10, с. 1]. Питання стосувалися інтерпретації подій Євромайдану та Революції Гідності, перспектив деокупованих та окупованих територій, ставлення до самопроголошеної влади на окупованих територіях, психоемоційного стану на різних етапах війни.

Ще один важливий проєкт – «Виклики, з якими стикаються постраждалі від війни в Україні молоді жінки», реалізований Громадською організацією «Інтерньюз-Україна» за підтримки ООН Жінки. У результаті проведеного дослідження було сформульовано наступні висновки:

- молоді жінки є активними волонтерками, але при цьому вони є вкрай мало залученими до процесів, які мають вплив на їхнє життя як зараз, так і можуть мати в майбутньому. Про таку проблему заявили 975 респонденток. Також сильними залишаються гендерні стереотипи щодо ролі та місця молодих жінок у суспільстві, сім'ї, вказується на великий тягар побутових справ та відсутність підтримки в різноманітних громадських ініціативах, що є суттєвими бар'єрами для саморозвитку та самореалізації;

- молоді жінки, з огляду на триваючі бойові дії, не почувуються захищеними. Особливо, якщо йдеться про сексуальне та гендерне насильство (87 % респонденток вважають, що повномасштабне російське вторгнення в Україну посилює насильство над жінками в Україні; 45 % вказали, що їм страшно проходити повз великі групи чоловіків у громадських місцях через страх сексуального насильства або вербальних висловлювань відповідного характеру; 24 % – зазнавали сексуальних домагань у формі вербальних висловлювань або сальних жартів);

- після 2022 р. значно зросла економічна вразливість молодих жінок (47 % респонденток – повністю або частково втратили щомісячний дохід; лише 27 %, які мають право на соціальні виплати, змогли їх отримати після 2022 р.);

- на прийняття рішень щодо особистої безпеки, доступу до гуманітарної допомоги, соціальних виплат, освіти, медичної допомоги суттєво впливає ускладнення доступу до мобільного зв'язку та Інтернету [11, с. 2].

Мистецькі рефлексії. У документуванні та інтерпретації подій російсько-української війни важлива роль належить мистецькому осмисленню даної проблематики. Жіночий досвід війни в українському мистецтві є більш різноманітним та багатогранним, ніж традиційні уявлення про жінку як жертву. Мистецтво жінок допомагає подолати травму війни та сприяє соціальній згуртованості.

Важлива рефлексія міститься у літературі. Зокрема, необхідно згадати про книгу «Жити попри все: розповіді жінок про війну, 2014 та 2022» [12]. 11 українок з різних регіонів країни розповіли про свій біль, свої

страхи й переживання війни. Їх об'єднує бажання поділитися з читачами травматичним досвідом: життя в російській окупації, втрата рідних, здоров'я, майна, полон, сексуальне насильство. Важливим аспектом оповідань є інформація про те, як вдалося все це пережити й вижити, що надихало та підтримувало в нестерпних умовах, що допомагає жити далі: «Ці історії про темряву, але і про світло. Вони мають на меті підсвітити читачу, що в найскладніший і найтемніший час можна і потрібно намацати опору — чи то теплий промінь сонця після холодного і руйнівного лютого, чи продовження справи загиблих близьких, чи то рій своїх людей та підтримка одне одного» [13, с. 4] Завершує книгу розділ, у якому психологиня розглядає питання відновлення [14].

Щодо книжок, у яких висвітлюється жіночий досвід війни, різноманітні аспекти трагічних історій про злочини і феміциди, то такий перелік був опублікований на сайті «DIVOCHE-MEDIA. Незалежний жіночий журнал». Головною тезою, що вводить потенційних читачів у літературні рефлексії проблематики, є: «Насильство проти жінок – болісна й незручна тема, але з кожним новим військовим конфліктом, з кожною новою війною або з розширенням зони бойових дій людству доводиться знову вчити гіркий урок – жінки завжди платять високу ціну за будь-яку війну» [15].

На кінофестивалі Press Play у Празі у 2024 р. переміг документальний фільм-розслідування «Він повернувся» (He Came Back). На цьому європейському кінофестивалі у конкурсній програмі цьогогоріч були презентовані понад 20 фільмів у двох категоріях: повнометражне кіно та короткометражні документальні стрічки. У фільмі «Він повернувся» йде мова про сексуальні злочини, скоєні російськими окупантами на території Київської та Херсонської областей на початку 2022 р. Героїнями фільму стали дві жінки, які погодилися «розповісти журналістам про те, що їм довелося пережити і як вони шукають справедливості. Вдалося встановити особи обох солдатів, які вчинили зґвалтування, та їхніх командирів. Журналісти навіть змогли реконструювати події злочину» [16].

У фільмі «Невидимий батальйон» українські режисерки Ірина Цілик, Світлана Ліщинська та Аліна Горлова показали шість історій жінок-військовослужбовиць. Фільм – панорама життя жінок у ЗСУ. Метою даного проєкту було, як зазначає продюсерка фільму Марія Берлінська, по-перше, продемонструвати, як воюють українські жінки; по-друге, зруйнувати усталені суспільні стереотипи щодо ролі та місця жінок в армії; по-третє, за допомогою кінематографу донести до суспільства важливі меседжі про вектори можливостей для жінок; по-четверте, такі фільми – важливий внесок у боротьбу України в інформаційній війні. Завдяки документальним

кадрам необхідно демонструвати світові, що ці події – не громадянський конфлікт, а справжня війна, збройна російська агресія проти України, тривала російська окупація українських територій. Фільм «Невидимий батальйон» крізь призму конкретних історій демонструє дискусію про права жінок в умовах війни, про їхні ролі в секторі безпеки, оборони, державному управлінні. До того ж героїні «Невидимого батальйону» є культурними амбасадорками України. Вони своїми розповідями доносять думку, що наразі Україна захищає не лише свою територію, а загалом демократичні цінності та права, а також культуру усієї європейської спільноти та цивілізованого світу [17].

Мистецтво, яке віддзеркалює досвід жінок під час війни, виконує кілька важливих функцій. У нинішніх умовах воно не лише художньо інтерпретує страшні події та явища, але є важливим інструментом документування історичних подій, завдяки чому ми маємо можливість передати наступним поколінням свідчення того, що відбувається. Окрім того, мистецтво привертає увагу до проблем, з якими стикаються жінки під час війни, що, своєю чергою, сприяє підвищенню суспільної свідомості. Також мистецтво може бути джерелом підтримки для жінок, які пережили війну, та надихати на зміни й активізм.

Медійна репрезентація жінок у війні. Вплив медіа на формування суспільної думки про жінок під час війни надзвичайно великий. Адже часто саме через медіа формуються і тиражуються різні стереотипи, пов'язані зі сприйняттям жінок або виключно як жертв, або пасивних учасниць. При такому підході поза увагою залишається участь жінок у бойових діях, гуманітарній допомозі, відбудові тощо. Спосіб, у який медіа висвітлюють роль жінок у війні, формує суспільну думку про їхні можливості та обмеження. Це може впливати на політику, соціальні норми та ставлення до жінок. Об'єктивне та всебічне висвітлення ролі жінок у війні сприяє розумінню складної ролі гендеру в конфліктах, а також допомагає подолати стереотипи та упередження.

Для розуміння презентативності жінок у медіа в умовах війни важливим є дослідження Інституту масової інформації (ІМІ). Дослідники протягом лютого 2024 р. моніторили 10 онлайн-медіа: ТСН, Українська правда, NV, Цензор.Нет, Обозреватель, РБК-Україна, Кореспондент.net, УНІАН, 24 канал, Суспільне. До того моніторинг також проводився протягом десяти років та стосувався гендерного балансу в медіа. Зокрема, помітна тенденція до того, що «видимість» жінок у медіа резонує зі знаковими подіями в країні: «початок російської війни проти України 2014 року, вибори президентські й парламентські, пандемія коронавірусу та повномасштабне вторгнення РФ» [19]. За результатами моніторингу 2014 р.,

жінки найчастіше фігурували в матеріалах медіа, пов'язаних із соціальною тематикою (здоров'я, освіта). Особливо поширеним був стереотип «жінка – берегиня домашнього вогнища, родини». Також певний сплеск присутності жінок у медіа пов'язаний із виборчими перегонами – зростала кількість жінок-експерток політичної тематики. Починаючи з 2014 р., простежується зростання представленості жінок у медіа, однак «повномасштабне вторгнення Росії відкинуло прогрес медіа в цій сфері на щонайменше п'ять років назад, якщо говорити про видимість жінок-експерток, і на всі десять років, якщо йдеться про жінок як героїнь матеріалів <...> До вторгнення, у 2021 році, на жінок припадало 30 % усіх експертних коментарів у медіа. Після вторгнення ця цифра падає щороку приблизно на 5 %, і наразі становить лише 17 % усіх експертних коментарів» [18]:

Таблиця 1.

Висвітлення жінками-експертками у медіа важливих суспільних тем

Тематика висвітлення	Кількість жінок-експерток, % від загальної кількості, перший квартал 2024 р.
Міжнародна тематика	36,8 %
Кримінальна хроніка та ДТП	11,5 %
Війна	9,2 %
Економіка	9,2 %
Здоров'я	5,7 %

Джерело: складено за [18].

Прикметно, що в онлайн-медіа жінки ставали героїнями тих чи інших інформаційних повідомлень у 22,5 %, тоді як про чоловіків йшлося у 77,5 % матеріалів [18]. На жаль, залишається високим рівень сексистських повідомлень, основна мета яких – привернути увагу споживачів інформації до хайпових тем, а не вирішити проблему. Також чимало матеріалів, пов'язаних з ейджизмом, з еротизацією та сексуалізацією жінок, їхнього зовнішнього вигляду, одягу та конвенційним уявленням про те, як має виглядати жінка та якою має бути її поведінка [19].

Очевидно, що російсько-українська війна вплинула й на присутність у медіа жінок-військовослужбовиць. На березень 2024 р. у лавах ЗСУ – «понад 62 тисячі жінок – як військовослужбовиці, так і цивільний персонал. З них 45 587 військовослужбовиць. Включно з більш ніж 13 тисячами жінок, які мають статус учасниці бойових дій. Близько 5 тисяч перебувають на передовій і виконують бойові завдання» [20]. Однак медійні історії про жінок-військовослужбовиць та ветеранок є швидше винятком, аніж прави-

лом. Наприклад, за даними ІМІ, перед повномасштабним вторгненням на жінок-військовослужбовиць припадало 5 % медійних повідомлень (95 % стосувалося чоловіків-військовослужбовців) [18].

Проект *Ukrainer* «Жінки на війні». Спільно з ООН «Жінки в Україні», Міністерствами закордонних справ Канади й Урядом Данії був реалізований цікавий і важливий проєкт, який розповідає історії жінок, на долі яких позначилася російсько-українська війна. Спільнота «Ukrainer» з 2016 р. зарекомендувала себе як потужний медіамайданчик для висвітлення історії України, її культурного різноманіття крізь призму оповідей про конкретних людей та їхнє життя й діяльність. Даний медіаресурс наповнений по-справжньому унікальною фото- та відеоінформацією про різні регіони України та український контекст за кордоном. Також важливо, що інформацію можна переглянути, окрім української, ще 12-ма мовами, що робить ресурс доступним для надзвичайно широкої аудиторії [21].

«Сильні жінки українського Сходу» – це історії активісток Анни Рясної, Ірини Іваннікової, Юлії Сімачової та Ліни Грозик. Вони – родом зі східної частини України, але змушені були залишити свою малу батьківщину спочатку у 2014 р., а потім – ще й у 2022 р. Їхні рідні міста наразі є окупованими. Однак героїні проєкту не розчарувалися та не зневірилися. Навпаки, вони мріють повернутися у звільнені рідні домівки, а поки що – активно долучилися до різноманітних ініціатив, покликаних підтримати людей у важких життєвих обставинах та наблизити Перемогу України. Анна Рясна після переїзду з Лисичанська до Дніпра разом з однопумцями ініціювали забезпечення гуманітарною допомогою родин вимушених переселенців. Для кращої координації дій був організований кол-центр та сформована база людей, які потребували підтримки. Також створили шелтер, де б люди могли перепочити перед подальшою дорогою. Анна також планує активно залучати молодь, як майбутнє країни, до організації та розвитку різноманітних громадських ініціатив. Задля цього необхідно розширювати й географію – «відкриття мережі мобільних офісів молодіжних рад в Івано-Франківську, Чернівцях та Дніпрі» [23].

Ірина Іваннікова, створивши ГО «Молоді лідерки миробудування», допомагає евакуюватися жінкам з небезпечних територій та виїхати за кордон. Юлія Сімачова, ще перебуваючи у Маріуполі, у перші дні повномасштабної війни організувала, як рестораторка, годування кількох сотень людей. З березня людей стало біля 2000. Ще до повномасштабного вторгнення Юлія займалася благодійністю, мала фонд, який в умовах повномасштабної війни трансформувався у фонд допомоги ЗСУ та вимушеним переселенцям. Згодом їй вдалося виїхати до Швеції та створити чат-бот для підтримки маріупольців, яких розкидало по всьому світу. Юлія

після повернення в Україну також створила гуманітарні штаби в Одесі, Києві, Миколаєві, Харкові та Дніпрі. Ліна Грозик зі Старобільська, перебуваючи там під час окупації, змогла вижити та виїхати до Дніпра, де й працює за спеціальністю – вона закінчила Луганський університет МВС [23].

Такі проєкти, які пропонує «Ukrainer», є надихаючими прикладами для консолідації українців, зокрема українських жінок, задля виживання та подальшого розвитку й активної діяльності, спираючись на європейські цінності, культурну спадщину й любов до України.

Висновки. Проблема «Жінки і війна» набула особливої гостроти в контексті російсько-української війни. Війна стала каталізатором для обговорення ролі жінок, їхнього досвіду, викликів та можливостей. Наукові напрацювання, медійне висвітлення, мистецькі рефлексії, як ніколи раніше, стали платформою для висвітлення цих питань, формуючи суспільну думку та впливаючи на світову спільноту.

Дослідження ролі жінок у війні є важливим для розуміння історії та сучасного світу. Наукові дослідження, мистецтво та мас-медіа відіграють ключову роль у формуванні наших уявлень про жіночий досвід війни. Хоча у вивченні зазначеної проблеми досягнуто значного прогресу, все ще існує потреба в подальших дослідженнях, які б дозволили більш комплексно і об'єктивно оцінити гендерну природу війни.

Брак комплексних, системних досліджень, які б охопили весь спектр жіночого досвіду війни – від участі у бойових діях до переживання наслідків конфлікту, спонукає до подальшого наукового вивчення та осмислення проблематики, а також актуалізує прикладне значення науково-теоретичних напрацювань. Також маємо недостатньо уваги до довготривалих наслідків війни для жінок (соціальна ізоляція, економічні труднощі, проблеми зі здоров'ям).

Література:

1. Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: Гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства. *Збірка наукових статей*. За наук. ред. Г. Грінченко, К. Кобченко, О. Кісь. Київ: ТОВ «Арт-книга», 2015. 336 с. URL: <https://oralhistory.com.ua/akadem-zhittya/vydannya/zhinky-centralnoi-ta-sxidnoi-evropyzhinky-centralnoi-ta-sxidnoi-evropy/>

2. Жіночі виміри минулого: уявлення, досвіди, репрезентації. Монографія / Під науковою редакцією О. Кісь. Львів: Центр міської історії; Інститут народознавства НАН України, 2023. 440 с.

3. Яременко К. Історія жінок у Великій війні. Коридор. *Журнал про сучасну культуру*, 11 березня 2015. URL: <https://korydor.in.ua/ua/stories/women-in-war.html>

4. Байдак М. Жінка в умовах війни у світлі повсякденних практик (на матеріалах Галичини 1914–1921 років). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність: 07.00.01 – Історія України. Галузь знань: Історія. Львів, 2018. 308 с.

5. Чупіс А. Жінки у військових конфліктах та в повоєнній розбудові миру: світовий та український досвід. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2023. 1(56). С. 172–187. URL: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.56.274023>
6. Кісь О. Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні. *Культурологічний часопис «І»*. 2003. Число 27. URL: <https://www.ji.lviv.ua/n27/texts/kis.htm>
7. Філоненко С. Образ жінки в сучасній культурі: як побороти стереотипи. *Повага – кампанія проти сексизму у політиці і ЗМІ*. 2015. URL: <https://povaha.org.ua>
8. Кірюхіна М., Хомяк О. Історичні подвиги жінок із України у війнах. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. URL: <https://doi.org/10.32782/2663-5984/2023/1.9>
9. Смержевська О. Жіночі голоси війни. Ольвійський форум – 2015. Стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі. 3-7 червня 2015. Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2015. С. 52–54.
10. Миронович Д. Жіночий досвід війни. Український католицький університет. Програма соціології. *Women-and-war*, 24 серпня 2020. URL: <https://sociology.ucu.edu.ua/women-and-war/>
11. Виклики, з якими стикаються постраждалі від війни в Україні молоді жінки / «Інтерньюз-Україна» за підтримки ООН Жінки в Україні, 2022. 10 с. URL: <https://ukraine.unwomen.org/uk/digital-library/publications/2022/10/vyklyky-z-yakymy-stykayutsya-molodi-zhinky-shcho-postrazhdaly-vid-viyny-v-ukrayini>
12. Жити попри все: розповіді жінок про війну, 2014 та 2022. / Апчел О., Біленька Л., Гаврилюк Ю., Довгань І., Логозинська Н., Німаніхіна О., Супрун М., Тищенко Г., Товстокора Т., Чубенко С., Шевчук Т.; за заг. ред. Слави Світової, Нестеренко Н. ГО «Східноукраїнський центр громадських ініціатив». Київ : ФОП Ямчинський О. В., 2024. 164 с. URL: <https://totalaction.org.ua/books/48>
13. Касянчук Л. Практичні кроки до відновлення / Жити попри все: розповіді жінок про війну, 2014 та 2022. / Апчел О., Біленька Л., Гаврилюк Ю., Довгань І., Логозинська Н., Німаніхіна О., Супрун М., Тищенко Г., Товстокора Т., Чубенко С., Шевчук Т.; за заг. ред. Слави Світової, Нестеренко Н. ГО «Східноукраїнський центр громадських ініціатив». Київ : ФОП Ямчинський О. В., 2024. С. 154–157. URL: <https://totalaction.org.ua/books/48>
14. Карі О. Жінки та війна: Сім книжок про воєнні злочини та феміцид. *Divoche.media*. Незалежний жіночий журнал, 23 вересня 2024. URL: <https://divoche.media/2024/09/23/zhinky-ta-viyna-sim-knyzhok-pro-voienni-zlochyny-ta-femitsyd/>
15. Горlach П. Документальна стрічка про сексуальні злочини росіян стала найкращим фільмом на кінофестивалі у Празі. *Суспільне. Культура*, 14 жовтня 2024. URL: <https://suspilne.media/culture/857413-dokumentalna-stricka-pro-seksualni-zlocini-rosian-stala-najkrasim-filmom-na-kinofestivali-u-prazi/>
16. Адрокатійний проєкт «Невидимий батальйон». Медіа-хаб. URL: <https://invisiblebattalion.org/mediahub/#films>
17. Машкова Я. Десять років дисбалансу. Як війна впливає на представленість жінок у медіа. Інститут масової інформації. 8 березня 2024. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/desyat-rokiv-dysbalansu-yak-vijna-vplyvaye-na-predstavlenist-zhinok-v-media-i59764>
18. Машкова Я. Фантазії про сідниці. Майже половина українських онлайн-медіа вдаються до сексизму та дискримінації – дослідження ІМІ. Інститут масової інформації, 29 вересня 2023. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/-i55773>

19. Є позитивна тенденція в бік сприйняття жінок в армії нарівні з чоловіками – майорка Дарія Гуда. Інститут масової інформації. 8 березня 2024 р. URL: <https://imi.org.ua/news/ye-pozutyvna-tendentsiya-v-bik-spryjnuyatta-zhinok-v-armiyi-narivni-z-cholovikamy-majorka-dariya-i59786>

20. Про Ukraïner. Ukraïner. URL: <https://www.ukraïner.net/expedition/>

21. Жінки на війні. Ukraïner. URL: <https://www.ukraïner.net/thread/viyana/yak-ne-my/>

22. Сильні жінки українського Сходу. Ukraïner, 21 вересня 2022. URL: https://www.ukraïner.net/sylni-zhinky-skhodu/?gad_source=1&gclid=CjwKCAiA0rW6BhAcEiwAQH28IuPtJxJ6aGsht5Y9bbzcMg-UHuOUtdLT1MkJRSth5ufYOnt-MiTPdBoCjpkQAvD_BwE

References:

1. Zhinky Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy u Druhii svitovii viini: Henderna spetsyfika dosvidu v chasy ekstremalnoho nasylstva (2015). [Central and Eastern European Women in World War II: Gendered Experiences in a Time of Extreme Population]. Zbirka naukovykh statei – A collection of scientific articles. Za nauk. red. H. Hrinchenko, K. Kobchenko, O. Kis. Kyiv: TOV «Art-knyha», 336. URL: <https://oralhistory.com.ua/akadem-zhittya/vydannya/zhinky-centralnoi-ta-sxidnoi-evropyzhinky-centralnoi-ta-sxidnoi-evropy/> [in Ukrainian].

2. Zhinochi vymiry mynuloho: uiavlennia, dosvidy, reprezentatsii [Womens dimensions of the past: perceptions, experiences, representations]. Monohrafiia - monograph. Pid naukovoïu redaktsiïeu O. Kis. Lviv: Tsentr miskoi istorii; Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy, 2023. 440. [in Ukrainian].

3. Yaremenko, K. (2015). Istoriia zhinok u Velykii viini. Korydor [History of women in the Great War. Corridor]. Zhurnal pro suchasnu kulturu - Magazine about modern culture, 11 bereznia 2015. URL: <https://korydor.in.ua/ua/stories/women-in-war.html> [in Ukrainian].

4. Baidak, M. (2018). Zhinka v umovakh viiny u svitli povsiakdennykh praktyk (na materialakh Halychyny 1914–1921 rokiv) [A woman in the conditions of war in the light of everyday practices (based on the materials of Galicia 1914–1921)]. Dysertatsiia na zdobuttia naukovoïu stupenia kandydata istorychnykh nauk - Dissertation for obtaining the scientific degree of candidate of historical sciences. Spetsialnist: 07.00.01 – Istoriia Ukrainy. Haluz znan: Istoriia. Lviv, 308. [in Ukrainian].

5. Chupis, A. (2023). Zhinky u viiskovykh konfliktakh ta v povoiennii rozbudovi myru: svitovyi ta ukraïnskyi dosvid [Women in military conflicts and in the post-war development of the world: world and Ukrainian experience]. Visnyk NIuU imeni Yaroslava Mudroho. Seriia: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia - Bulletin of NIUU named after Yaroslav the Wise. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology, 1(56), 172-187. URL: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.56.274023> [in Ukrainian].

6. Kis, O. (2003). Modeli konstruiuvannia hendernoi identychnosti zhinky v suchasniï Ukraini [Modeli konstruiuvannia hendernoi identychnosti zhinky v suchasniï Ukraini]. Kulturolohichni chasopys «Yi» - Cultural magazine «Y», 27. URL: <https://www.ji.lviv.ua/n27texts/kis.htm> [in Ukrainian].

7. Filonenko, C. (2015). Obraz zhinky v suchasniï kulturi: yak poboroty stereotypy [The image of a woman in modern culture: how to overcome stereotypes]. Povaha – kampaniia proty seksyzmu u politytsi i ZMI - Respect is a proselytizing campaign in politics and mass media. URL: <https://povaha.org.ua> [in Ukrainian].

8. Kiriukhina, M., Khomiak, O. (2023). Istorychni podvyhy zhinok iz Ukrainy u viinakh [Historical elevated women from Ukraine in wars]. Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriia: Istorychni nauky - Academic notes of TNU named after V.I. Vernadskyi. Series: Historical sciences, 34 (73), 1, 62-68. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984/2023/1.9> [in Ukrainian].

9. Smorzhevskaya, O. (2015). Zhinochi holosy viiny [Women's voices of war]. Olviisky forum – 2015. Stratehii krain Prychornomorskoho rehionu v heopolitychnomu prostori – Olbia Forum - 2015. Strategies of the Black Sea region in the geopolitical space, 3-7 chervnia 2015. Mykolaiv: ChDU im. Petra Mohyly, 52-54. [in Ukrainian].

10. Myronovych, D. (2020). Zhinochy dosvid viiny [Women's experience of war]. Ukrainyskyi katolytskyi universytet. Prohrama sotsiologii - Ukrainian Catholic University. Sociology program. Women-and-war, 24 serpnia URL: <https://sociology.ucu.edu.ua/women-and-war/> [in Ukrainian].

11. Vyklyky, z yakymy stykaiutsia postrazhdali vid viiny v Ukraini molodi zhinky (2022). [Challenges faced by young women affected by the war in Ukraine]. «Interniuz-Ukraina» za pidtrymky OON Zhinky v Ukraini - «Interniuz-Ukraine» for the support of O. AT. N Women in Ukraine, 10. URL: <https://ukraine.unwomen.org/uk/digital-library/publications/2022/10/vyklyky-z-yakymy-stykayutsya-molodi-zhinky-shcho-postrazhdaly-vid-viiny-v-ukrayini> [in Ukrainian].

12. Zhyty popry vse: rozpovidi zhinok pro viinu, 2014 ta 2022 (2024). [Living in spite of everything: Telling women about war, 2014 and 2022]. Apchel O., Bilenka L., Havryliuk Yu., Dovhan I., Lohozynska N., Nimanikhina O., Suprun M., Tyshchenko H., Tovstokora T., Chubenko S., Shevchuk T.; za zah. red. Slavy Svitovoi, Nesterenko N. HO «Skhidnoukrainskyi tsentr hromadskykh initsiatyv» - NGO «Eastern Ukrainian Center of Public Initiatives Kyiv: FOP Yamchynskyi O.V., 164. URL: <https://totalaction.org.ua/books/48> [in Ukrainian].

13. Kasianchuk, L. (2024). Praktychi kroky do vidnovlennia. Zhyty popry vse: rozpovidi zhinok pro viinu, 2014 ta 2022 [Practice steps to recovery. Living in spite of everything: Telling women about war, 2014 and 2022]. Apchel O., Bilenka L., Havryliuk Yu., Dovhan I., Lohozynska N., Nimanikhina O., Suprun M., Tyshchenko H., Tovstokora T., Chubenko S., Shevchuk T.; za zah. red. Slavy Svitovoi, Nesterenko N. HO «Skhidnoukrainskyi tsentr hromadskykh initsiatyv» - NGO

23. Eastern Ukrainian Center of Public Initiatives. Kyiv: FOP Yamchynskyi O.V., S. 154-157. URL: <https://totalaction.org.ua/books/48> [in Ukrainian].

14. Kari, O. (2024). Zhinky ta viina: Sim knyzhok pro voienni zlochyny ta femitsyd [Women and War: Seven Books on War Crimes and Femicide]. Divoche.media. Nezalezhnyi zhinochy zhurnal - Divoche.media. Independent women's magazine, 23 veresnia 2024. URL: <https://divoche.media/2024/09/23/zhinky-ta-viina-sim-knyzhok-pro-voienni-zlochyny-ta-femitsyd/> [in Ukrainian].

15. Horlach, P. (2024). Dokumentalna strichka pro seksualni zlochyny rosiian stala naikrashchym filmom na kinofestyvali u Prazi [A Russian documentary about sexual crimes won the best film at the Prague Film Festival]. Suspilne. Kultura - Public. Culture, 14 zhovtnia 2024. URL: <https://suspilne.media/culture/857413-dokumentalna-stricka-pro-seksualni-zlocini-rosian-stala-najkrasim-filmom-na-kinofestivali-u-prazi/> [in Ukrainian].

16. Advokatsiinyi proiekt «Nevydymyi batalion» [Advocacy project «Unknown Battalion»]. Media-khab – Media-hub. URL: <https://invisiblebattalion.org/mediahub/#films> [in Ukrainian].

17. Mashkova, Ya. (2024). Desiat rokiv dysbalansu. Yak viina vplyvaie na predstavlenist zhinok u media [Ten years of imbalance. How it affects the representation of women in the media]. Instytut masovoi informatsii - Institute of mass information, 8 bereznia 2024. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/desyat-rokiv-dysbalansu-yak-vijna-vplyvaye-na-predstavlenist-zhinok-v-media-i59764> [in Ukrainian].

18. Mashkova, Ya. (2023). Fantazii pro sidnytsi. Maizhe polovyna ukrainskykh onlain-media vdaiutsia do seksyzmu ta dyskryminatsii – doslidzhennia IMI [Fantasies about buttocks. Almost half of Ukrainian online media engage in sexism and discrimination - IMI study]. Instytut masovoi informatsii - Institute of mass information, 29 veresnia 2023. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/-i55773> [in Ukrainian].

19. Ye pozytyvna tendentsiia v bik spryiniattia zhinok v armii narivni z cholovikamy – maiorka Dariia Huda (2024). [There is a positive trend towards the perception of women in the army on an equal footing with men - Major Daria Huda]. Instytut masovoi informatsii - Institute of mass information, 8 bereznia 2024. URL: <https://imi.org.ua/news/ye-pozytyvna-tendentsiya-v-bik-spryjnyattya-zhinok-v-armiyi-narivni-z-cholovikamy-majorka-dariya-i59786> [in Ukrainian].

20. Pro Ukrainer [About Ukrainian]. Ukrainer. URL: <https://www.ukrainer.net/expedition/> [in Ukrainian].

21. Zhinky na viini [Women at war]. Ukrainer. URL: <https://www.ukrainer.net/thread/viyna/yak-ne-my/> [in Ukrainian].

22. Syl'ni zhinky ukrainskoho Skhodu (2022). [Strong women of the Ukrainian East]. Ukrainer, 21 veresnia 2022. URL: https://www.ukrainer.net/syl'ni-zhinky-skhodu/?gad_source=1&gclid=CjwKCAiA0rW6BhAcEiwAQH28IuPtJxJ6aGsht5Y9bbzcMg-UhuOUtdLT1MkJRSt5ufYOnt-MiTPdBoCjpkQAvD_BwE [in Ukrainian].